

Глобалізація і документальна література

УДК 82 – 94.09+008

О. А. Галич

ДОКУМЕНТАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізацію в сучасному світі не можна відносити до явищ, що виникли наприкінці ХХ ст. Витоки світових глобалізаційних процесів слід шукати ще в далекому минулому, коли люди на ранніх етапах цивілізаційного розвитку прагнули інтегрувати й синтезувати набуті власним нелегким досвідом знання про світ і місце людини в ньому. „Хоча наші близькі та далекі предки й не знали слова „глобалізація”, однак глобалізаційні потягнення були їм знайомі. У різні часи, різними засобами та з різним успіхом нас глобалізували єгипетські фараони, всілякі „сини Сонця”, Дарій, той же Александр Македонський, Юлій Цезар, Чингізхан і Тамерлан, арабські експансіоністи, християнські місіонери, комуністичні пасіонарії, гітлерівські нацисти з їхнім „новим порядком”, маоїсти і чучхеїсти...” [1, с. 2]. Особливо інтенсивного розвитку інтеграційні пошуки набули після зародження капіталістичних відносин у світі. Капіталу досить скоро стало тісно в межах окремих національних держав, і він почав швидкими темпами долати міждержавні кордони, перетікати з континенту на континент, посилюючи обмін товарами, сировиною, стимулюючи рух трудових ресурсів і фінансів. Кожний новий винахід людства (поява колеса, парового двигуна, книгодрукування, електричної лампочки, телефону, радіо чи телебачення) сприяв розвитку глобалізаційних процесів, поглибленню духовних зв'язків різних народів. Саме з появою книгодрукування налагодився систематичний обмін між народами кращими надбаннями літератури та мистецтва. Все це сприяло зародженню процесів, спрямованих на зближення різних народів і націй. З легкої руки Й. Гете з'являється поняття „світова література” (Weltliteratur). Набуває потужного розвитку перекладацька справа. Завдяки перекладам кращі зразки художньої літератури набагато швидше стають доступними читачам у різних країнах світу, на різних континентах.

Могутнього поштовху глобалізаційні процеси зазнали в останні десятиліття ХХ століття та на початку нинішнього, й були ознаменовані такими масштабними змінами, що мають незворотній характер не лише для духовної сфери діяльності людини, але й передусім для політики, філософії, фінансової справи, економіки, медіа-сфери, інформаційних технологій, реклами тощо.

Якщо глобалізаційні процеси в економіці, фінансовій сфері чи політиці є предметом вивчення багатьох науковців, що розглядають їх у різних аспектах, то студії в галузі літератури та мистецтва поки що не стали пріоритетними в науковій літературі. Українські й зарубіжні вчені, надто ж філологи, стоять сьогодні лише на порозі теоретичного й історико-літературного осмислення цього непростого й значною мірою суперечливого явища, яким є світова глобалізація, котра має низку позитивних впливів, передусім в економічній, енергетичній, фінансовій сферах, зокрема в інтеграції локальних економік в загальний світовий ринок, що активно регулюється транснаціональними торговими та фінансовими корпораціями, до позитивів треба додати також суттєві прориви у сфері інформаційній, але слід враховувати, що глобалізація несе й чимало негативів для суспільного розвитку людської цивілізації. „Глобалізацію, природно, не можна зупинити чи відмінити, її треба осмислювати й шукати закономірностей, щоб використати наявний життєтворчий потенціал та мінімізувати руйнівні наслідки” [2, с. 118].

Серед науковців, що зробили певні кроки в осмисленні світових глобалізаційних процесів та їхнього впливу на духовну сферу діяльності людини, зокрема на літературу, слід назвати польську дослідницю Є. Доманську, українських учених І. Дзюбу, Т. Денисову, І. Лімборського, проте їхні студії присвячені більш загальним проблемам розвитку художньої літератури, вони зовсім не торкаються сфери документальної літератури, яка через зростання її питомої ваги в новітньому літературному процесі заслуговує на окрему розмову. У цьому полягає актуальність нашого монографічного дослідження, метою якого є з'ясування впливу глобалізаційних виявів у світі на розвиток документальної літератури, зокрема таких її жанрових форм як щоденник і роман.

„Все тіснішим стає поняття глобального світу, а натомість дедалі більше зацікавлень викликає планетарна ідентифікація, що підтримується ідеями транскультурного вокалізму” [3, с. 16 – 17], – наголошує Є. Доманська. „Наукова думка все ще знаходиться на „початку” шляху всебічного осмислення глобалізації, її тенденцій в літературі і мистецтві” [4, с. 7], – свідчить І. Лімборський. „Масштаби й багатоаспектність цього процесу засвідчують, що людство вступило в нову добу свого розвитку, який матиме характер планетарних змін” [1, с. 2], – підкреслює І. Дзюба. „Глобалізація не є першою спробою Західної цивілізації універсалізувати світ за власним розсудом (аналогічні явища спостерігаємо і в незахідних цивілізаціях) – скажімо, в такому дусі можна потрактувати і хрестові походи, і колонізаторську практику. Але глобалізація в добу постіндустріалізації має власну специфіку, що її й символізує „американізація” [2, с. 119].

Насамперед слід зазначити, що глобалізація зачепила передусім ті сфери людської діяльності, де могутність і сила визначають шляхи її втілення. Це, значною мірою, проявляє себе в політиці, економіці,

енергетиці, фінансах, інформаційних та комунікаційних технологіях, де провідні держави планети, що належать до так званого першого світу, зміцнюють власні позиції за рахунок країн третього світу, відвойовуючи в них матеріальні ресурси (нафта, газ, інші корисні копалини), насаджуючи лояльні до світових лідерів режими, про що свідчать останні події в північній Африці, на Близькому Сході, в центральній Азії тощо. Інтереси провідних держав, у яких проживає „золотий мільярд” мешканців землі, виходять далеко за межі власних національних кордонів, набувають транснаціональних ознак. Провідні держави світу намагаються перенести шкідливе чи затратне виробництво в слаборозвинені держави, де присутній надлишок дешевої робочої сили. Суттєво зростають протиріччя між багатством і бідністю. У світі надзвичайно активно розвиваються міграційні процеси. Мешканці країн третього світу все активніше прагнуть проникнути на території високорозвинених країн Заходу, де їх також досить часто використовують у якості дешевої робочої сили, часом нелегально, без сплати податків. Трудова міграція в процесах глобалізації також сприяє розвитку денационалізації, розмиванню або й повній втраті національних відмінностей, руйнації й зникненню мов, особливо малочислених народів. Англійська мова в останні десятиліття стає домінуючою на різних континентах, а „мультикультуралізм та плюралізм – ідеологією глобального світу” [3, с. 136].

Все це має пряме відношення й до літератури. Зокрема, малим літературам Європи, і не лише цього континенту, стає набагато важче відстоювати свою своєрідність, неповторність, самостійність, право на писання творів рідною мовою, фактично, їх позбавляють права на майбутнє. Наприклад, як свідчать західні вчені, „на сьогодні в голландському літературному полі більшість виданих за останній час нових книжок – це переклади з іноземної, головним чином – англійської мови” [5, с. 41]. Все це переконливо доводить, що переклади з англійської мови й сама англійська мова поступово витісняють національний літературний продукт, суттєво обмежують сферу його вживання.

На пострадянському просторі все ще суттєвий вплив має російська мова. Це яскраво заявляє про себе, наприклад, в білоруській літературі, меншою мірою в українській. Проте й тут з’явилися паростки, що в майбутньому можуть привести до зростання частки англійської мови, котрий буде витіснити російськомовний, а згодом (чи паралельно) й україномовний літературний продукт.

Під впливом глобалізації масова культура з далеко не найкращими її зразками потужно проникає в національний простір різних держав земної кулі, надто країн третього світу, зокрема й України. Масова література робить подібні твори доступними для широких народних мас, залучаючи все нових і нових читачів. Водночас вона розвиває їхні естетичні смаки, оскільки читач у такому разі має справу з творами

досить сумнівної естетичної вартості, де головним критерієм успіху для автора і видавця є отримання високих прибутків, досягнення комерційних успіхів. До того ж більшість таких текстів втрачають національне зафарбування, їхні сюжети будуються на трафаретній основі, а герої стають схожими на образи в інших, часто культових авторів. Нерідко в основу фабули таких творів кладуться справжні історії з особливо зухвалими пограбуваннями, жорстокими вбивствами, різного роду збоченнями, про які широко повідомляли засоби масової комунікації. Розгортається інтенсивний процес деканонізації реальних історичних постатей. І мова йде не тільки про нові біографії відомих історичних постатей, скажімо, В. Леніна, Й. Сталіна чи інших діячів радянського минулого, деканонізація зачіпає й постаті видатних діячів української науки чи культури, наприклад, Г. Сковороду, Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку, О. Кобилянську тощо. Цей потужний натиск масової культури в духовний простір України і його наслідки в майбутньому досі ніхто ніколи не прораховував і не прогнозував. Одне уже зараз є зрозумілим: поряд з позитивними моментами глобалізація несе в літературу багато небезпек, передусім орієнтуючи читачів з невибагливими естетичними смаками на тексти, у основі яких лежить відображення примітивних фізіологічних потягів, низьких людських інстинктів, різного роду збочень, жорстокого насильства, кримінальних, релігійних та інших субкультур. Літературну мову все частіше витісняє розмовна з ненормативною лексикою. Загрозу становить також показ дегероїзації, деканонізації минулого, ігнорування національних й історичних особливостей розвитку літератури того чи іншого народу, його традицій, звичаїв і обрядів. Врешті решт крайня форма глобалізації веде до зникнення окремих націй і розмивання національних особливостей. При цьому естетична складова літератури все менше береться до уваги. Особливо страждає від цього документальна література, насамперед мемуари та художньо-біографічні твори. Тексти, де представлені постаті видатних діячів культури, мистецтва, навіть політиків чи вчених, спортсменів, поступово витісняються на узбіччя цивілізації, стають маргінальними. Засилля масової культури натомість на передній план висуває ті з них, у котрих у якості головних героїв виступають диктатори, на совісті яких знаходяться мільйони людських життів, серійні вбивці, організатори резонансних пограбувань, хресні батьки мафії, різного роду збоченці, гвалтівники, релігійні фанатики та екстремісти, представники кримінальної субкультури, люди, у яких є серйозні проблеми із законом. Тут часто для письменників та видавців провідну роль відіграють суто комерційні інтереси. Видавці виходять з того, що мемуарна чи біографічна книжка як товар має швидко реалізовуватися, мати комерційний успіх і приносити надшвидкий прибуток. Сам автор такого твору у такому разі перетворюється на продукт комерції, для якого потрібні піар-компанії. Модель взаємин автора та читача, досі притаманна для країн Заходу, починає з певними

нюансами приживатися на пострадянському просторі. І в цьому глобалізація негативно відбивається на змістовій і художній якості документальної книжки.

При такому підході неодмінно зникають специфічні риси, що дають підстави віднести мемуарний чи біографічний твір до певної національної літератури. Герої біографічних творів виявляються космополітичними й надзвичайно схожими один на іншого. Вони живуть за стандартами їхніх прототипів, які в умовах глобалізації в гонитві за надприбутками не дотримуються будь-якої моралі, легко йдуть на різного роду злочини, навіть убивства, не зупиняються перед жорстоким насиллям, люблять розкішно жити, добре пити та їсти, проводять час і часто вирішують власні проблеми в дорогих готелях чи ресторанах, відпочивають з коханками на фешенебельних курортах, їздять на найкращих і найпрестижніших автомобілях, у їх розпорядженні швидкісні літаки, гвинтокрили та яхти.

Прогнозуючи недалеке майбутнє людської цивілізації в умовах глобалізації, один із найполемічніших і найпровокаційніших письменників сучасної Франції Ф. Бегбедер у романі „99 франків” зазначав: „Довгими годинами ти блукаєш супермаркетом, посміхаючись камерам спостереження. Ось, до речі, ще одна інформація, котру ти запозичив у себе на роботі: тепер ці штуки будуть служити не лише для затримання kleптоманів. Інфрачервоні Web-камери, сховані в підвісних стелях і підключені до центрального комп’ютера, дозволять дистриб’юторам дізнатися про ваші пристрасті і звички, фіксуючи магнітні коди покупок, для того щоб пропонувати вам знижки, примушувати дегустувати нові продукти і по радіо спрямовувати до полиць з вашими улюбленими товарами. Скоро вам і зовсім не знадобиться ходити в магазин: маркетологи і так розвідають ваші смаки, підключивши холодильник до Інтернету, і привезуть все потрібне прямо в будинок; таким чином, життя ваше буде цілком розписане й уведене в процес глобальної індустріалізації” [6, с. 124].

Спогади й життєписи новітніх авторів нерідко шокують читачів, оскільки мемуаристи й біографісти часто згадують такі речі, які далеко не прикрашають їх самих, і їхніх героїв. Так, Г. Грасс у мемуарному романі „Цибулина пам’яті” уперше відверто пише про своє есесівське минуле. Хай цей факт і відноситься до юності Нобелівського лауреата, однак це відверте зізнання шокувало багатьох шанувальників творчості цього талановитого письменника не тільки на його батьківщині в Німеччині, а й широке коло читачів у інших державах світу, спричинило бурхливі дискусії з приводу цього в пресі, на телебаченні, в Інтернеті. Дехто з радикально налаштованих реципієнтів творчості Г. Грасса вимагав її революційної переоцінки, позбавлення письменника Нобелівської премії, також перегляду потребувала й суспільна репутація німецького митця. Той факт, що в романі „Цибулина пам’яті” автор спробував відтворити непростий процес осягнення ним масштабів

злочинів фашистів у Другій світовій війні, злочинну роль військ СС у гітлерівських злодіяннях, і все це трапилося з ним лише по війні й прийшло не одразу, додавши всесвітньовідомому митцеві відчуття провини й сорому за минуле і його власний короткий есесівський досвід, радикалами не брався до уваги.

Епатажність, еротика, обценна лексика все частіше виходять на передній план новітньої документальної літератури. Про це свідчить, скажімо, мемуарний роман відомого українського письменника Ю. Андруховича „Таємниця”, де чимало сцен, котрі ніби кидають виклик суспільству, його моралі, ненормативна лексика наче вимагає публічного епатажу, а еротика немов балансує на межі з відвертою порнографією. Можна, для прикладу, розглянути біографічний твір Нобелівського лауреата 2010 року перуанця М. В. Льюса „Сон кельта”. На перший погляд, цілком традиційний твір латиноамериканського письменника, переобтяжений дрібними деталями, сотнями імен реальних персонажів, справжніми фактами, епатує читача частими посиланнями на щоденники головного героя Роджера Кейсмента, котрий досяг високих дипломатичних посад у Британській імперії, отримав від неї державні нагороди, а потім переставши служити Великій Британії, перейшов до боротьби за незалежність Ірландії. Щоденник (справжній чи сфальсифікований британцями) дискредитує героя в очах мешканців Великої Британії та її тодішньої колонії Ірландії, вихованих на пуританських традиціях, що ведуть відлік з попередніх століть, натуралістичними картинами його нерозбірливих гомосексуальних стосунків з різними людьми, часто звичайними покидьками в дешевих готелях, нічних парках у різних регіонах світу, куди Роджера Кейсмента закидала доля.

Стандарт і стереотип непомітно підміняють оригінальність і неповторність мислення письменника, а численні симулякри творять скоріше гіперреальність, аніж відштовхуються від справжньої реальності. Замість мемуарів і біографій часом з’являються квазі-мемуари і квазі-біографії. Яскравими прикладами цьому в українській літературі є квазі-мемуарний роман Ліни Костенко „Записки українського самошедшого” та квазі-біографічний роман про Г. Сковороду „Усі кути Трикутника” В. Єшкілева. Так, перший роман видатної української поетеси Ліни Костенко, що написаний у формі стилізації під документ, засвідчує про тенденцію, що все яскравіше виявляє себе в новітній літературі: коли інтерес до документальності бачення людей і подій переростає в потребу імітувати документи й факти, таким чином розширюючи аудиторію потенційних читачів, що, можливо, також є одним із виявів глобалізаційних процесів у світовій літературі. У творі В. Єшкілева заявляє про себе явно виражена деканонізація існуючої традиції зображення Сковороди в біографічній літературі. Особливо це яскраво проявляється в потужних еротичних мотивах роману, не завжди підкріплених реальними документами та

фактами, експериментуванні з формою, коли роман явно виходить за межі канонічного жанру. Та й сам образ мандрівного філософа Григорія Сковороди має дуже мало рис, які б наближали його до образу реального героя, що жив у XVIII ст. Цілком слушно відомий учений-медієвіст П. Білоус зазначав, що це твір „не про Григорія Сковороду. Про когось іншого, кого він назвав Сковородою” [7, с. 2]. Саме тому новий роман В. Єшкілева „Усі кути Трикутника”, що має підзаголовок „Апокриф мандрів Григорія Сковороди”, цілком уписується в такий жанровий різновид біографічного роману, як квазі-біографія. Своєрідною квазі-біографією американського солдата є роман бельгійської письменниці Амелі Нотомб „Форма життя”, написаний формі діалогу через листування електронною поштою письменниці й американського вояка, що ніби служить в Іраку.

Симулякризацією сповнений і перший роман українського письменника Олександра Ірванця „Рівне / Ровно (стіна)”. Це помітно уже з прізвища, імені та імені по батькові головного героя – Шлойми Васильовича Ецірвана та його біографії. Якщо зробити невеличку перестановку літер у прізвищі героя, то вийде Ірванець. По батькові він Васильович, а Шлойма, як пояснював сам автор роману „Рівне / Ровно (стіна)”, – „це ідішна форма імені Саша, Шура” [8, с. 6]. Письменник прагнув переконати читача, що його герой – це він сам, а факти життя і творчості нагадують біографію автора. Хоча все це розгортається на тлі абсолютно вигаданої ситуації, коли українське місто Рівне опинилося поділим на дві частини Стіною, яка нагадувала ту берлінську, що відокремилася в часи глобального протистояння двох діаметрально протилежних політичних систем тодішню столицю Німецької Демократичної Республіки від західного Берліна.

„Поступ глобалізаційних процесів останнього часу неухильно підштовхує до парадоксального висновку: глобальне зближення колишніх національних держав, поява нових транснаціональних і транскультурних діалогів та форм комунікації і навіть фактичне відкриття кордонів між країнами Європейського Союзу ще не означає, що країни стали ближче, а їхні культури утворили нову наднаціональну єдність” [4, с. 10]. Людина в умовах глобалізації стає лише продуктом, „оскільки глобалізація більше не враховує окремих людей” [6, с. 341].

Потужний вплив глобалізації на документальну літературу останніх десятиліть позначився на її комерціалізації, стрімкому переміщенні в центр оповіді абсолютно іншого героя, часто аморального, цинічного, далекого від того вікторіанського типу, що домінував у попередні десятиліття, підмінивши його симулякрами, додавши еротики, що інколи тяжіє до порнографії, наповнивши нецензурною лексикою. Все це потребує подальшого ретельного осмислення літературознавцями й наполегливого вивчення. Водночас стає зрозумілим, що новітня українська документальна література в умовах поглиблених міжнародних контактів, може вижити (як і художня література в цілому),

якщо вона буде сприяти розвитку національної ідентичності, культурному зміцненню власного народу, а Україна спроможеться посісти гідні позиції у світі, що швидкими темпами глобалізується. І ще один висновок, вивчення процесів глобалізації в літературі, зокрема й у документальній, веде, очевидно, до пошуків інших методологій дослідження, що об'єктивно можуть бути тільки міждисциплінарними. Той, хто буде займатися подібними студіями, повинен добре розбиратися не лише в мистецтві слова, а й в економіці, фінансовій справі, історії, філософії, соціології, культурології, антропології тощо.

Список використаної літератури

- 1. Дзюба Іван.** Глобалізація і майбутнє культури // Літературний ярмарок [Електронний ресурс] / Іван Дзюба. – Режим доступу : http://lit-jarmarok.in.ua/index2.php?option=com_content&task=419&... 20.06.2012.
- 2. Денисова Тамара.** Школа американської компаративістики : генеза, історія, характеристика / Тамара Денисова // Національні варіанти літературної компаративістики. – К. : Видавничий дім „Стилос”, 2009. – С. 81 – 140.
- 3. Доманська Є.** Історія та сучасна гуманітаристика : дослідження з теорії знання про минуле / Єва Доманська ; пер. з польськ. та англ. В. Склокіна ; наук. ред. В. Склокін, С. Троян. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 264 с.
- 4. Лімборський І. В.** Світова література і глобалізація : [монографія] / І. В. Лімборський. – Черкаси : Брама-Україна, 2011. – 192 с.
- 5. Rees Kees van.** Field, Capital and Habitus : A Relational Approach to „Small” Literatures / Kees van Rees // Kleinheit als Spezifik. – Oldenburg : BIS-Verlag der Carl von Ossietzky Universitat Oldenburg, 2012. – S. 15 – 56.
- 6. Бегбедер Ф.** 99 франков : [роман] / Фредерик Бегбедер ; пер. с франц. И. Волевич. – М. : Иностранка, Азбука-Аттикус, 2012. – 400 с.
- 7. Білоус Петро.** Спроба похитнути канон [Електронний ресурс] / Петро Білоус. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2012/03/01/>.
- 8. Ірванець Олександр.** Обабіч „Стіни” / Олександр Ірванець // Україна молода. – 2001, 28 липня.

Галич О. А. Документальна література в умовах глобалізації

Витоки світових глобалізаційних процесів слід шукати ще в далекому минулому, коли люди на ранніх етапах цивілізаційного розвитку прагнули інтегрувати й синтезувати набуті власним нелегким досвідом знання про світ і місце людини в ньому. Потужний вплив глобалізації на документальну літературу останніх десятиліть позначився на її комерціалізації, стрімкому переміщенні в центр оповіді абсолютно іншого героя, часто аморального, цинічного, далекого від того вікторіанського типу, що домінував у попередні десятиліття, підмінивши його симулякрами, додавши еротики, що інколи тяжіє до порнографії, наповнивши нецензурною лексикою. Водночас стає зрозумілим, що новітня українська документальна література в умовах поглиблених міжнародних контактів може вижити (як і художня література в цілому),

якщо вона буде сприяти розвитку національної ідентичності, культурному зміцненню власного народу, а Україна спроможеться посісти гідні позиції у світі, що швидкими темпами глобалізується.

Ключові слова: глобалізація, документалістика, мемуари, художня біографія.

Галич А. А. Документальна література в умовах глобалізації

Истоки глобализационных процессов нужно искать в далеком прошлом, когда люди на ранних этапах цивилизационного развития стремились интегрировать и синтезировать приобретенные знания о мире и месте человека в нем. Мощное влияние глобализации на документальную литературу последних десятилетий отобразилось на ее коммерциализации, стремительном перемещении в центр повествования абсолютно другого героя, часто аморального, цинического, далекого от того викторианского типа, что доминировал в последние десятилетия, подменив его симулякрами, добавив эротики, что иногда приближается к порнографии, наполнив нецензурной лексикой. В то же время становится понятным, что украинская документальная литература в условиях углубленных международных контактов может выжить, если она будет способствовать развитию национальной идентичности, культурному укреплению собственного народа, а Украина занять достойное место в мире, что быстрыми темпами глобализируется.

Ключевые слова: глобализация, документалистика, мемуары, художественная биография.

Halych O. A. Nonfiction Literature in a Globalization

Globalization in today's world can not be attributed to the phenomena that emerged in the late XX century. The origins of world globalization should be sought in the distant past, when people in the early stages of the development of civilization sought to integrate and synthesize their own difficult experiences acquired knowledge of the world and man's place in it. The powerful impact of globalization on the fiction of recent decades has affected its commercialization, rapid movement of the center of the narrative entirely different character, often corrupt, cynical, far from the Victorian type that dominated in the previous decade, replacing it, adding sensuality that sometimes tends to pornography, using obscene language. All this requires further understanding by critics and persistent study. However, it is clear that modern Ukrainian nonfiction in-depth international contacts can survive (and fiction in general), if it will promote the development of national identity, cultural strengthen of people, and Ukraine manage to take its rightful position in the world, rapidly globalizing world. Another conclusion, the study of globalization in the literature, including the documentary, is apparently to search for other research methodologies that objective can only be

interdisciplinary. Who will deal with such studios have to be good educated not only in the art of words, but also in the economy, financial affairs, history, philosophy, sociology, cultural studies, anthropology and so on.

Key words: globalization, documentaries, memoirs, fiction biography.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Бровко О. О.